

DOI 10.4467/25439561KSR.22.026.16378

ALEXANDRA STAVROS

 <https://orcid.org/0000-0001-5389-0703>

Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. Jana Długosza

Częstochowa

ZAPOMNIENIE JAKO UTRATA TOŻSAMOŚCI
W POWIEŚCIACH *CIEN KSIĘDZA PIOTRA*
ORAZ *JA ZA WODĄ, TY ZA WODĄ* DANUTY MOSTWIN

OBLIVION AS A LOSS OF IDENTITY IN THE LIGHT
OF DANUTA MOSTWIN'S NOVELS: *FATHER PETER'S SHADOW*
AND *YOU AND I ON THE OTHER SIDE OF THE WATER*

Streszczenie

Danuta Mostwin jest znana w świecie akademickim i literackim jako propagatorka swojej autorskiej koncepcji *trzeciej wartości*, czyli idealnego modelu tożsamości emigranta. Jedną z przeszkód na drodze ku temu stanowi równowagi jest pokusa odrzucenia i *zapomnienia* swojego dziedzictwa i pierwotnych ideałów wyniesionych z ojczyzny, przedstawionych przez Mostwin w *Cieniu księdza Piotra*. Przez kreowanie bohaterów, którzy są literackim odzwierciedleniem historii jej pacjentów, Mostwin ostrzega przed tym zagrożeniem, które w krańcowych przypadkach prowadzi do całkowitej dezintegracji osobowości, depresji i innych chorób psychicznych. Skutki wypływające z przyzwolenia jednostki na *zapomnienie* autorka artykułu próbuje zobrazować na przykładzie bohaterów Mostwin z powieści *Ja za wodą, ty za wodą*.

Abstract

Danuta Mostwin is known in the academic and literary world for promoting her original concept of *third value*, i.e. the ideal model of the migrant's identity. One of the obstacles on the way to reach this equilibrium is the temptation to reject the migrant's heritage and the original values embraced in one's homeland, depicted by Mostwin in *Father Peter's*

Shadow, and to let them fade into oblivion. By creating protagonists who reflect the life stories of her patients, Mostwin warns against this hazard, which in extreme cases leads to complete personality disintegration, depression and other mental illnesses. The author of the article tries to illustrate the consequences arising from the individual's consent to oblivion, using as an example Mostwin's characters from the novel *You and I on the Other Side of the Water*.

Słowa kluczowe: zapomnienie, tożsamość emigranta, Danuta Mostwin, *trzecia wartość*
 Keywords: oblivion, migrant identity, Danuta Mostwin, *the third value*

Fenomen *zapomnienia* jest nieuchronnie wpisany w dyskurs nad pamięcią¹, gdyż ukazuje złożoność procesów z nią związanych. Nawet pierwsze skojarzenia z terminem *zapomnienie* nie są jednorodne, gdyż każda nauka, a nawet każdy badacz czy myśliciel prezentuje inne podejście do zagadnienia, zależnie od którego *zapomnienie* jawi się jako ulga dla doświadczonego cierpieniem umysłu lub atak na niezawodność pamięci, zaburzenie posttraumatyczne czy też ekstatyczny stan nirwany w odcieciu od ziemskich trosk – propozycje podejścia do tematu można mnożyć.

Dowartościowanie pamięci w refleksji nad naturą historii jest logiczną konsekwencją charakteru badań prowadzonych w tejże dyscyplinie. Dla Franka Ankersmita pamięć stała się „kategorią spajającą teorię historii i historiografię w rozważaniach na temat doświadczenia”². Ankersmit nie boi się subiektywizmu w opisie zdarzeń historycznych i odpiera zarzuty o relatywizm, w sytuacjach gdy wielu historyków pisze o danym wydarzeniu w odmienny sposób³. Najbliższy rzeczywistości przebieg zdarzeń może się ułożyć, według niego właśnie, z tych wielu subiektywnych kawałków mozaiki zapamiętanych przez poszczególne jednostki⁴. Jednak nie tylko dla historiografów zapomnienie jest nieakceptowalne. Paul Ricoeur, choć zgadza się, że niepamięć może też być wyzwoleniem, gdy mamy do czynienia z pamięcią poranioną i traumą, to jednak wyżej ceni pojęcie „pamięci fortunnej”, zamiast zapomnienia, jako uzdatniającej jednostkę do wzniesienia się na wyższy poziom człowieczeństwa po wysnuciu wniosków z błędów i porażek⁵. Dalej

¹ Zob. *Modi memorandi. Leksykon kultury pamięci*, red. M. Saryusz-Wolska, R. Traba, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2014.

² F. Ankersmit, *Narracja, reprezentacja, doświadczenie. Studia z teorii historiografii*, tłum. E. Domańska, Kraków, Universitas, 2004, s. 18.

³ Ibidem, s. 174.

⁴ Por. H. White, *Przeszłość praktyczna*, Kraków, Universitas, 2014, s. 10. Autor wspomina, iż „narratywizacja dodaje wiedzy faktograficznej”.

⁵ P. Ricoeur, *Pamięć, historia, zapomnienie*, tłum. J. Margański, Kraków, Universitas, 2012, s. 653.

Ricoeur dowodzi, iż zapomnienie odbiera się jako „atak na niezawodność pamięci” i dlatego uniemożliwia ono kontynuowanie działania, wręcz przerywa ciągłość. Filozof ma jednak świadomość, jakim obciążeniem dla bytu ludzkiego byłaby pamięć, która nigdy nie zapomina. Ponieważ jawi mu się ona jako „widmo wręcz potworne”, wychodzi on z propozycją „zapomnienia fortunnego” jako pamięci pogodzonej z przeszłością⁶. Ricoeur bardzo sceptycznie podchodzi do freudyizmu i choć nie przekreśla on roli psychoanalizy w terapii, to „wprowadził on składnik narracyjny w strukturę doświadczenia analitycznego”⁷. Herald Weinrich konstatuje natomiast, iż z nastaniem ery freudowskiej „zapominanie utraciło swoją niewinność”. Twierdzi, że podejście psychoanalityczne doprowadziło do sytuacji, w której każdy, „kto o czymś zapomniał albo będzie chciał zapomnieć, musi się z tego zaimiaru usprawiedliwić przed samym sobą”. W dodatku, im bardziej jednostka jest przekonana, że zapomnienie dotyczyło nieistotnej rzeczy, tym bardziej powinna szukać dla niego usprawiedliwienia⁸. Także Fryderyk Nietzsche wpisuje się po części w ten dyskurs, wysuwając tezę, iż zapomnienie wyzwala⁹. Dowodzi on, iż „błędem psychologii było traktowanie zapomnienia jako zjawiska negatywnego, niedostrzeżenie jego aktywnego i pozytywnego charakteru”, gdyż „zapominawczość” to czynna, pozytywna zdolność hamująca¹⁰, siła „plastyczna, kształtująca, gojąca”¹¹. Z punktu widzenia filozofii chrześcijańskiej – *zapomnienie* jawi się jako niebezpieczeństwo, gdyż, jak ostrzega Jan Paweł II w *Fides et ratio*, można popaść „[...] w antropocentryczną uludę samowystarczalności człowieka: oto rozum zapomina, że powołaniem człowieka jest szukanie prawdy transcendującej”¹² byt ludzki.

Pamiętanie, by móc opowiadać swoją historię jest też kluczowe dla zwolenników narracji jako modelu egzystencji. Konstytuowanie się tożsamości narracyjnej

⁶ K. Rozmarynowska, *Pamięć jako wierność. Idea pamięci „fortunnej” w filozofii Paula Ricoeura*, „Ethos. Kwartalnik Instytutu Jana Pawła II KUL” 2021, t. 34, nr 3, s. 38, [w:] <https://czaso.pisma.kul.pl/index.php/ethos/article/view/13703>, [dostęp: 06.05.2022].

⁷ M. Drwięga, *Paula Ricoeura spotkania z psychoanalizą*, „Kwartalnik Filozoficzny”, PAU, 2013, t. XLI, z. 4, s. 126.

⁸ H. Weinrich, *Lethe, Kunst und Kritik des Vergessens*, Monachium, C.H. Beck, 2000, s. 171. Cyt. za: A. Ubertowska, *Pochwała zapomnienia (od Platona do Bernharda)*, „Teksty Drugie” 2005, nr 4, s. 136.

⁹ B. Banasiak, *(Aktywne) zapomnienie*, [w:] http://nietzsche.ph-f.org/teksty/bb_zapomnienie.pdf [dostęp: 21.05.2022.].

¹⁰ Por. W. Kudela-Świątek, *Odpamiętanie. O historii mówionej na przykładzie narracji kaczastańskich Polaków o represjach na tle narodowościowym i religijnym*, Kraków, Universitas, 2013.

¹¹ G. Deleuze, *Nietzsche i filozofia*, Warszawa, Wydawnictwo Spacja i Pavo, 1993, s. 119.

¹² A. Dudek, *Kategoria pamięci w nauczaniu Jana Pawła II*, [w:] *Dziedzictwo chrześcijańskiego Wschodu i Zachodu – między pamięcią a oczekiwaniem*, red. U. Cierniak, J. Grabowski, Częstochowa, Instytut Filologii Obcych Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie, 2006, s. 646.

zakłada, że narracja jest „strukturą rozumienia” (Katarzyna Rosner)¹³, odruch narracyjny jest dla człowieka tak naturalny, że jego brak powinien budzić niepokój, gdyż „narracja to podstawa i warunek konieczny pamiętania” (Hayden White)¹⁴. Alasdair MacIntyre podkreśla natomiast rolę tradycji w kształtowaniu się dojrzałej tożsamości narracyjnej jednostki¹⁵.

Autorka niniejszego artykułu chce się pochylić nad *zapomnieniem*, rozumianym jako akt w o l i e m i g r a n t a oraz jego świadoma decyzja, by odciąć całkowicie więzy z ojczyzną w nadziei na zwiększenie szans zakorzenienia w nowym kraju osiedlenia. Osią badań staną się dwie powieści Danuty Mostwin *Ja za wodą, ty za wodą* (1972) oraz *Cień księdza Piotra* (1985).

Danuta Mostwin należy do pisarek mało znanych w Polsce, choć dwukrotnie była nominowana do Nagrody Nobla¹⁶. Opuściła kraj po drugiej wojnie światowej ze względów politycznych – najpierw udała się z rodziną do Londynu, jednak nie umiając się zintegrować z brytyjskim społeczeństwem, zdecydowała się na emigrację za ocean, do USA. Pozostawiła po sobie dwojake dziedzictwo: socjologicznych badań naukowych nad Polonią amerykańską oraz literatury odzwierciedlającej mentalność i tożsamość polskiego emigranta. Była profesorem opieki społecznej i zdrowia psychicznego rodziny w National Catholic School of Social Service na Uniwersytecie Katolickim w Waszyngtonie. Jednak sama kariera akademicka jej nie wystarczała. Chciała, pamiętając swoje doświadczenia z wczesnych lat emigracji, gdy była pracownikiem socjalnym, przyczynić się do polepszenia losu polskiej rodziny na emigracji. W tym celu zorganizowała ośrodek kliniczny Family Mental Health Center, którym sama kierowała do przejścia na emeryturę. W swoich tekstach naukowych często odwoływała się do doświadczenia terapeutycznego, wypowiadając się negatywnie na temat szeroko rozpowszechnionej metody freudowskiej w terapii grupowej w USA, która, w jej mniemaniu, tworzyła zbyt dużo niezdrowego napięcia¹⁷ u pacjentów. Praca wśród emigrantów stała się niewyczerpanym źródłem motywów wykorzystywanych w twórczości literackiej Mostwin, wnikliwie analizującej w swoich utworach zarówno życie polskich patriotów w kraju w czasach zaborów i wielkich zrywów niepodległościowych, jak i losy Polaków–

¹³ K. Rosner, *Narracja jako struktura rozumienia*, „Teksty Drugie” 1999, nr 3, s. 7.

¹⁴ P. Jakubowski, *Pułapki tożsamości. Między narracją a literaturą*, Kraków, Universitas, 2016, s. 25.

¹⁵ A. MacIntyre, *Dziedzictwo cnoty. Studium z teorii moralności*, tłum. A. Chmielewski, Warszawa, Wydawnictwo PWN, 1996, s. 373.

¹⁶ Według noty o autorce Wydawnictwa Norbertinum Danuta Mostwin była nominowana do Literackiej Nagrody Nobla dwukrotnie: w roku 2006 i 2008, por. <http://www.norbertinum.pl/autor/151/Danuta-Mostwin>, [dostęp: 11.04.2021].

¹⁷ D. Mostwin, *Krzyk niewyzwolony*, [w:] *Słyszę jak śpiewa Ameryka*, Londyn, Polska Fundacja Kulturalna, 1998, s. 261.

wygnańców poza granicami ojczyzny¹⁸. O ile ci pierwsi byli w większości egzemplifikacją najcenniejszych polskich wartości, o tyle wykreowane przez pisarkę literackie postaci emigrantów, poszukujących własnej tożsamości poza Polską, stawały się często wizualizacją błędów, jakie emigranci popełniają na drodze ku nowej tożsamości.

Biegunowość literackiego podejścia Danuty Mostwin do Polaków w kraju i na emigracji obrazują bardzo dobrze dwie wybrane przez nas do analizy powieści. *Cień księdza Piotra* to pierwsza część sagi rodowej, której autorka nadała pochodzący z pieśni Walta Whitmana tytuł „...ani o ziarno jęczmienia mniej...”. Powieść jest osadzona w dziewiętnastowiecznej Polsce, w czasach działalności księdza Piotra Ściegiennego. Utwór ten to szczególnie ważny punkt odniesienia dla kolejnych pozycji Mostwin, gdyż wartości i tradycje, które bohaterowie *Cienia*... kultywowali, będą zawsze fundamentem dla analizy tożsamości późniejszych pokoleń emigrantów przedstawionych w dalszych tomach sagi. Niewielu krytyków wspomina, że pozycja ta miała w pierwotnych planach pisarki nosić tytuł *Nie zapomnij, Paulino!*¹⁹. Gdyby zamiar doszedł do skutku i dzieło zostało opatrzone tytułem, zawierającym zakaz za p o m n i e n i a, łatwo byłoby umiejscowić poglądy autorki na temat odrzucania polskiego dziedzictwa przez emigrantów jako antidotum na problemy z integracją z amerykańskim społeczeństwem.

W *Cieniu księdza Piotra* Mostwin przedstawia korzenie swojej rodziny (babka Paulina jest bowiem postacią realną, która pomagała wnuczce w tworzeniu, dzieląc się z nią swoimi wspomnieniami). Motyw „utrwalenia” dla potomnych i „ocalenia od zapomnienia” jest wszechobecny w analizowanej powieści. Należy tu zaznaczyć, że utwór ten nie był stworzony jako pierwszy, lecz pojawił się po dwóch innych traktujących o emigracji – *Domu starej lady*, wydanym w 1958 roku i przedstawiającym życie polskich żołnierzy w powojennym Londynie i *Amerylko! Amerylko!*, powstałym w 1981 roku, opisującym pierwsze kroki polskiej rodziny na ziemi Waszyngtona. Dopiero doświadczony wiele trudności z zakorzenieniem pisarka wraca tematyką do tego, co chce o c a l i ć o d z a p o m n i e n i a – czyli najdroższych wartości wyniesionych z Polski. W jednej ze scen ukazuje autorka powieściowego męża Pauliny, Dominika, zamiatającego swoje obejście i modlącego się równocześnie, do którego jak na jawie powraca wspomnienie i dociera krzyk

¹⁸ Wśród licznych powieści Mostwin traktujących o losach Polonii na emigracji warto wymienić: *Dom starej lady* – autobiograficzny debiut pisarki opowiadający o losach emigracji żołnierskiej w Londynie oraz szereg pozycji opisujących zmagania emigrantów polskich w USA: *Amerylko! Amerylko!*, *Odkrywanie Ameryki*, *Ja za wodą, ty za wodą*, *Odchodzą moi synowie*, *Słyszę jak śpiewa Ameryka*. Z kolei kompleksową pracą krytyczną, opisującą biografię pisarki, jest dzieło Mariana Stępnia: *Trzecia wartość. O twórczości Danuty Mostwin*, Kraków, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2000.

¹⁹ M. Stępień, *Trzecia wartość...*, op.cit., s. 262.

matki: „O Jezus, syna mi biorą, syna mi biorą w żołdacy! [...] Do nas już nie wrócisz – mówiła matka – ale do tej ziemi wróć! I wiary nie z apomnij wyróżnienie – A.S.], wiary nie daj sobie odebrać synu”²⁰. Podobne słowa słyszy brat Pauliny, Stefan, żegnany przez ich matkę Katarzynę: „–Módl się – krzychała – co rano i co wieczór módl się, pamiętaj!”²¹. Te drogie Polakom wartości, jak wiara katolicka, umiłowanie polskiej ziemi i języka, дума narodowa, przenoszą się wraz z akcją powieści Mostwin za ocean. W powieści *Ja za wodą, ty za wodą*, niestety, nie stanowią już one ważnego punktu odniesienia dla jej wszystkich bohaterów. Dogłębnej analizie zostanie tu poddana przez Mostwin postać Hanki Sanockiej, gdyż właśnie ona, jako jedyna postać wykreowana przez autorkę, decyduje się na całkowite zapomnienie swoich korzeni. Sanocka na pierwszy rzut oka wydaje się osobą spełnioną – jest to lekarka, kobieta sukcesu, która całkowicie zintegrowała się z amerykańskim społeczeństwem. Pozornie nie ma w sobie rozdarcia typowego dla emigranta i jego konfliktu wewnętrznego, gdyż bardzo sprawnie, z pełną świadomością odrzuciła „emigrancki garb”, czyli wybrała zapomnienie o polskich korzeniach. Zapomnienia pragnie również dla swoich córek i nieustannie toczy spory z mężem chcącym, wbrew jej planom, wpajać dziewczynkom miłość do Polski.

Hanka dopiero w chwili stresu spowodowanego zaginięciem córki Zdzisi, wypowiada wszystkie zarzuty wobec męża patrioty wprost. Wierzy ona, że ucieczka dziecka jest spowodowana przez brak tożsamości (*identity*) i „wciskanie jej przemocą od lat w coś, czego nie może zrozumieć”²². Obwinia męża, że nie pozwolił dziecku na odrzucenie pamięci o Polsce i polskich korzeniach: „Wciskałeś ją od początku w coś, co nie istnieje. Dziewczyna urodziła się w Anglii, przyjechała tu, poszła do amerykańskiej szkoły, a ty stale jej wbijałeś w głowę, że jest Polką. [...] Tamto wszystko to jest *dead wood*. Tamto trzeba było odrzucić! Bez przerwy podcinałeś jej korzenie!” [JZW, 172]. Dalej w analizowanej scenie mąż, Witek, buntuje się przed takim *dictum*, mówiąc: „A co miałem ją może niechętnie nastawiać do polskości? Ty tego chciałeś, tak? Dla ciebie wszystko (sic!) co polskie jest przebrzmiałe, gorsze, bez sensu” [JZW, 172]. Witold w tych słowach trafnie podsumowuje podejście żony, która z premedytacją korzeniami rodowymi córki nazywa więź z Ameryką, a już nie z Polską, pomimo wychowania jej przez babcię, która wpajała jej miłość do ojczyzny i śpiewała polskie kołysanki.

Tylko przy bardzo wnikliwej analizie tekstu można zauważyć przedstawione w powieści sytuacje, wskazujące na to, iż pozornie skutecznie zakorzeniona

²⁰ D. Mostwin, *Cień księdza Piotra*, Warszawa, Instytut Wydawniczy PAX, 1985, s. 305.

²¹ Ibidem, s. 53.

²² D. Mostwin, *Ja za wodą, ty za wodą*, Lublin, Norbertinum, 2003, s. 171. [Dalsze odniesienia do tej pozycji będą oznaczone w nawiasach w tekście [JZW,...] z podaniem numerów stron – [A.S.].

w Ameryce Hanka, przechodzi ciężkie kryzysy tożsamościowe. Pierwsza ze scen, którą można przywołać na poparcie tej tezy, to reakcja Hanka – lekarki wobec prośby od znajomego, Jana Kruka, członka mniejszości polskiej, by ta przyjechała do chorego dziecka. Kobieta waha się. Jest zmęczona po pracy, właśnie bierze kąpiel, jest późno, ciemno i zimno, w dodatku nie jest pediatrą. Z opisu stanu chłopca wynika, że najrozsądniej byłoby odesłać rodziców na ostry dyżur (*Emergency*), ale oni są bezradni i ufają tylko polskiej lekarce. W przypadku Hanka kwestie przynależności i przywiązania do polskich korzeni są jednak wyparte do podświadomości. Narrator twierdzi, że gdyby ją w tamtym momencie zapytać czemu, kiedy była tak zmęczona, zdecydowała się jednak jechać do Kruków, odpowiedziałaby pewnie wzruszając ramionami: „Nie wiem”. Gdyby jednak wbrew swojej naturze zaczęła analizować swoją decyzję, „[...] zdziwiłaby się pewnie, ile to przeróżnych spraw, których nie była świadoma, a którym podlegała, zmusiło ją do zawołania: – Powiedz mi, że przyjadę!” [JZW, 80]. W powieści nie znajdziemy bezpośredniej analizy osobowości bohaterki. Choć zagłębianie się w tego rodzaju dywagacje oraz towarzyszące im moralizatorstwo Mostwin było częstym zarzutem recenzentów, tym razem zostawia ona czytelnikowi jedynie subtelne wskazówki w tekście, pozwalające wyrokować o prawdziwych dylematach Hanka. Bohaterka żali się: „Jestem zmęczona [...] chciałabym gdzieś usiąść i płakać. Nie jestem już nawet człowiekiem. Jestem już tylko zmęczeniem człowieka. Wszystko mi jedno...” [JZW, 178-179]. W kolejnej scenie Hanka stosuje mechanizmy obronne, stara się chronić to, co w niej najbardziej narażone na zranienie, wyśmiewając wszelkie sentymenty:

„– Mamusia, widzi pan, jest kliwo-sentymentalna. Polska ziemia, polskie słońce, Polsko, ojczyzna moja, (sic!) itd. Witold mówi o tragedii emigracyjnej, a ja czuję się tu dobrze, Polskę, a raczej polskie dzieciństwo miło wspominam, lubię bigos i barszcz i polską wódkę.

– Ona tylko tak mówi – szepnęła matka – ona tylko stara się być taka...

– Wcale się nie staram! A moje dzieci, dziewczynki, to znów zupełnie co innego. Mówią po polsku, ale lepiej po angielsku i to są już Amerykanki, najzdrowiej, najnormalniej.

– Ale dzieci kochają Polskę – szepnęła matka – Irenka prosiła, żeby jej opowiadać o Polsce.

– Do czasu, mamusiu, potem ty ją będziesz prosiła, żeby słuchała.

– Będę – powiedziała – a jak skończę, to ty będziesz” [JZW, 19].

Bohaterka absolutnie nie ma przekonania co do misji przekazywania dzieciom pierwiastka polskości. Ani śmierć ojca w Katyniu, ani patriotyzm matki nie wywierają na nią wpływu. Woli o przeszłości zapomnieć. Jej małżeństwo rozpada się między innymi z tego powodu, że małżonkowie mają tak bardzo odmienne po-

stawy co do traktowania swojego dziedzictwa narodowego i potrzeby przekazywania go dzieciom.

Hanka to postać tak silnie skonfliktowana wewnętrznie przez brak zakorzenienia pierwotnego w konkretnej kulturze, że momentami wydaje się bohaterką na niebezpiecznej krawędzi, gdzie krok dzieli ją od szaleństwa. Mostwin ostrzega czytelnika, kreując ten obraz, że całkowite odrzucenie swojej pierwotnej narodowości, z a p o m n i e n i e kultury i wiary ojców jest drogą donikąd – a już na pewno nie prowadzi do osiągnięcia dojrzałej tożsamości emigranckiej.

Wejście w dyskurs z tekstami Mostwin nieuchronnie prowadzi ku *trzeciej wartości*, konceptowi, który jest niezwykle ciekawą częścią socjologicznej spuścizny badaczki. Na początku jej badań nad Polonią *trzecia wartość* rozumiana była przez nią bardzo ogólnie – jako energia wytworzona na skutek zderzenia jednostki i jej wartości z nowym układem, w którym przyszło jej egzystować. Z czasem pisarka doprecyzowała tę kategorię, postrzegając ją jako „wynik działania autonomicznego procesu tożsamości”, który jest najbardziej aktywny w podświadomości. Zdaniem badaczki, jest to „zjawisko zmienne, nigdy nie utrwalone (sic!)” i jako „wewnętrzne poczucie kontynuacji samego siebie”²³ domaga się ciągłej autorefleksji i samorozwoju, by zostało utrzymane. Jako wypadkowa tych rozważań sformułowana została przez Mostwin ostateczna definicja *trzeciej wartości*, która postrzegana była jako wynik konfrontacji pomiędzy wartościami kulturowymi emigranta a otoczenia, w którym się on znalazł. Mostwin przekonuje, że „[...] w zależności od swego stanu psychicznego i energii twórczej człowiek przerzucony do innego otoczenia kulturowego może wypracować twórczą syntezę pomiędzy wartościami odziedziczonymi a nowymi”²⁴. W rezultacie prowadzą one do innego, „[...] bogatszego sposobu myślenia, zwiększonej niezależności i świadomości własnego rozwoju. Ta świadomość własnego rozwoju, konfrontacja z sobą samym – to właśnie jest *trzecia wartość*”²⁵, która nigdy nie może polegać na odrzuceniu swojego dziedzictwa ani na zamknięciu się całkowitym na kulturę kraju przyjmującego.

Dla samej Danuty Mostwin droga do *trzeciej wartości* była bardzo trudna, co zostało utrwalone na kartach jej autobiograficznych powieści, jednak pisarce udało się ten stan osiągnąć. Nie można tego samego powiedzieć o kreowanych dla zilustrowania wypracowanej przez nią tezy bohaterach literackich. Niestety, tak jak przedstawiona tutaj Hanka, pozostają oni jedynie egzemplifikacją emigranckich

²³ D. Mostwin, *Trzecia wartość. Wykorzenienie i tożsamość*, Lublin, Redakcja Wydawnictw KUL, 1995, s. 224.

²⁴ D. Mostwin, *Emigrant na pograniczu kultur. Dwa eseje o Polakach w Ameryce*, s. 15, [w:] <https://static.kulturaparyska.com/attachments/3d/00/acbe9b109d37c3c1282da94ae3a8d13aaba060b9.pdf> [dostęp: 20.05.2020].

²⁵ D. Mostwin, *Trzecia wartość...*, op.cit., s. 236.

dążeń ku idyllicznemu stanowi równowagi, którego nie są w stanie zdobyć. W swojej twórczości Mostwin przestrzegała emigrantów, pragnących odnaleźć na obczyźnie swoją tożsamość, przed skrajnymi postawami, które doprowadzały uchodźców do głębokiego rozdarcia, a tym samym wykluczały osiągnięcie *trzeciej wartości*. Jednym z nich było całkowite odrzucenie dziedzictwa narodowego emigranta w celu pełniejszej integracji ze społeczeństwem amerykańskim, czyli celowe *zapomnienie*. Ten tragiczny w skutkach błąd popełniany przez wielu emigrantów zilustrowała Mostwin, kreując w powieści *Ja za wodą, ty za wodą* bohaterkę, Hanę Sanocką.

Koncept *trzeciej wartości*, ma zbieżne elementy z ideą tożsamości opisywanej przez Orma Øverlanda za pomocą metafory „podwójnego krajobrazu”, odnoszącej się do powstałej w wyniku wpływu dwóch kultur i języków świadomości, która pozwala je harmonijnie łączyć w całość²⁶, jednak różni się od niej znacząco. Mostwin zauważa olbrzymie zagrożenie dla psychiki emigranta właśnie w dwoistości, niezintegrowanej podwójności i przedłużającym się życiu wygnańców symultanicznie w dwóch światach. Taki stan prowadzi ich często do wyboru *zapomnienia*, mającego pomóc się zakorzenić w nowej ojczyźnie, które jednak w żadnej mierze nie przybliży ich do osiągnięcia *trzeciej wartości*. Pogląd Mostwin jest zbieżny ze słowami Evy Hoffman, również pisarki i emigrantki, która wyznaje w *Zagubionych w przekładzie (Lost in Translation)*: „[...] kraj mojego dzieciństwa żyje we mnie prymatem, który jest formą miłości. Żyje we mnie bez mojej wiedzy [...]. To byłaby ślepotą i samooszukiwaniem się z mojej strony, gdybym nie trzymała się tego wspomnienia”²⁷. Takie przekonanie przebija również z twórczości Mostwin.

Reasumując, należy podkreślić, że twórczość literacka Mostwin jest unikatowa ze względu na dwutorowość jej pracy – w tworzonych powieściach i szkicach opisywała fenomeny, które badała w swojej pracy naukowej²⁸. Za swoją misję życiową obrała towarzyszenie polskim emigrantom, wskazuje pokusę *zapomnienia* jako jedno z poważnych niebezpieczeństw na drodze ku *trzeciej wartości*, którą postuluje jako idealny model tożsamości emigranta, swoisty dla każdej jednostki i wytwarzany w wyniku konfrontacji z wektorami sił działających na emigranta na obczyźnie. Jako znak ostrzegawczy dla kolejnych pokoleń opuszczających ojczyznę

²⁶ O. Øverland, *Visions of Home. Exiles and Immigrants*, [w:] *The Dispossessed. An Anatomy of Exile*, red. P.I. Rose, Amherst; Boston, University of Massachusetts Press, 2005, s. 8. Cyt. za: B. Karwowska, *Druga pleć na wygnaniu. Doświadczenie migracyjne w opowieści powojennych pisarek polskich*, Kraków, Universitas, 2013, s. 27.

²⁷ E. Hoffman, *Lost in Translation*, Londyn, Vintage Books, 1998, ss. 74-75 [tłum. własne – A.S.].

²⁸ Danuta Mostwin obroniła pracę doktorską *The Transplanted Family: A Study of Social Adjustment of the Polish Immigrant Family to the United States After the Second World War* w 1971 r. na Columbia University. Praca została napisana pod kierunkiem prof. Margaret Mead.

pozostawiła losy swoich bohaterów literackich, stanowiących egzemplifikację najczęściej popełnianych przez emigrantów błędów. Hanka Sanocka z *Ja za wodą, ty za wodą* została wykreowana, by unaocznic czytelnikom, że droga na skróty, przez *zapomnienie* swojego dziedzictwa narodowego, nie przyniesie dobrych efektów. *Trzecia wartość*, podobnie jak tożsamość narracyjna, zakłada zmienność jednostki ludzkiej w czasie, dlatego w jej osiągnięciu jest wpisane wyzwanie do ujęcia emigranckiej egzystencji w kategoriach narracji, gdzie pamięć znów zostaje dowartościowana. Pisarka badała te właśnie procesy i motywacje na drodze ku osiągnięciu dojrzałej tożsamości emigranckiej i starała się przekonać czytelnika, że zapomnienie o swoich korzeniach na emigracji prowadzi jedynie do rozdarcia wewnętrznego i żadną miarą nie przyspiesza integracji ze społeczeństwem kraju przyjmującego. Przeprowadzona analiza utworów Mostwin stanowi czytelne świadectwo stałego zawieszenia emigrantów między tym, co pamiętać trzeba a tym, co wolno zapomnieć.

Literatura

- Ankersmit F., *Narracja, reprezentacja, doświadczenie. Studia z teorii historiografii*, tłum. E. Domańska, Kraków, Universitas, 2004, 454 ss.
- Banasiak B., *(Aktywne) zapomnienie*, [w:] http://nietzsche.phf.org/teksty/bb_zapomnienie.pdf, [dostęp: 21.05.2022.].
- Deleuze G., *Nietzsche i filozofia*, Warszawa, Wydawnictwo Spacja i Pavo, 1993, 220 ss.
- Drwięga M., *Paula Ricoeura spotkania z psychoanalizą*, „Kwartalnik Filozoficzny”, PAU, 2013, t. XLI, z. 4, ss. 117-129.
- Dudek A., *Kategoria pamięci w nauczaniu Jana Pawła II*, [w:] *Dziedzictwo chrześcijańskiego Wschodu i Zachodu – między pamięcią a oczekiwaniem*, red. U. Cierniak, J. Grabowski, Częstochowa, Instytut Filologii Obcych Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie, 2006, ss. 639-648.
- Hoffman E., *Lost in Translation*, Londyn, Vintage Books, 1998, 280 ss.
- Jakubowski P., *Pułapki tożsamości. Między narracją a literaturą*, Kraków, Universitas, 2016, 354 ss.
- Karwowska B., *Druga pleć na wygnaniu. Doświadczenie migracyjne w opowieści powojennych pisarek polskich*, Kraków, Universitas, 2013, 268 ss.
- Kudela-Świątek W., *Odpamiętanie. O historii mówionej na przykładzie narracji kazachstańskich Polaków o represjach na tle narodowościowym i religijnym*, Kraków, Universitas, 2013, 376 ss.

- MacIntyre A., *Dziedzictwo cnoty. Studium z teorii moralności*, tłum. A. Chmielewski, Warszawa, Wydawnictwo PWN, 1996, 508 ss.
- Modi memorandi. Leksykon kultury pamięci*, red. M. Saryusz-Wolska, R. Traba, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2014, 592 ss.
- Mostwin D., *Cień księdza Piotra*, Warszawa, Instytut Wydawniczy PAX, 1985, 402 ss.
- Mostwin D., *Emigrant na pograniczu kultur. Dwa eseje o Polakach w Ameryce*, ss. 2-3, [w:] <https://static.kulturaparyska.com/attachments/3d/00/acbe9b109d37c3c1282da94ae3a8d13aaba060b9.pdf>, [dostęp: 20.05.2020].
- Mostwin D., *Ja za wodą, ty za wodą*, Lublin, Norbertinum, 2003, 289 ss.
- Mostwin D., *Krzyk niewyzwolony*, [w:] Idem, *Słyszę jak śpiewa Ameryka*, Londyn, Polska Fundacja Kulturalna, 1998, ss. 261-264.
- Mostwin D., *The Transplanted Family: A Study of Social Adjustment of the Polish Immigrant Family to the United States After the Second World War*, [praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. Margaret Mead, Columbia University, 1971. Praca została opublikowana w formie książkowej w 1981 r. przez Wydawnictwo Ayer Co Pub.].
- Mostwin D., *Trzecia wartość. Wykorzenie i tożsamość*, Lublin, Redakcja Wydawnictw KUL, 1995, 241 ss.
- Øverland O., *Visions of Home. Exiles and Immigrants*, [w:] *The Dispossessed. An Anatomy of Exile*, red. P.I. Rose, Amherst; Boston, University of Massachusetts Press, 2005, ss. 7-26.
- Ricoeur P., *Pamięć, historia, zapomnienie*, tłum. J. Margański, Kraków, Universitas, 2012, 689 ss.
- Rosner K., *Narracja jako struktura rozumienia*, „Teksty Drugie” 1999, nr 3, ss. 7-15.
- Rozmarynowska K., *Pamięć jako wierność. Idea pamięci „fortunnej” w filozofii Paula Ricoeura*, „Ethos. Kwartalnik Instytutu Jana Pawła II KUL” 2021, t. 34, nr 3, s. 38, [w:] <https://czasopisma.kul.pl/index.php/ethos/article/view/13703> [dostęp: 06.05.2022].
- Ubertowska A., *Pochwała zapomnienia (od Platona do Bernharda)*, „Teksty Drugie” 2005, nr 4, ss. 133-139.
- Stępień M., *Trzecia wartość. O twórczości Danuty Mostwin*, Kraków, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2000, 269 ss.
- Weinrich H., *Lethe, Kunst und Kritik des Vergessens*, Monachium, C.H. Beck, 2000, 316 ss.
- White H., *Przeszłość praktyczna*, Kraków, Universitas, 2014, 320 ss.

References

- Ankersmit F., *Narracja, reprezentacja, doświadczenie. Studia z teorii historiografii* [Narration, Representation, Experience. Studies in Theory of Historiography], trans. E. Domańska, Kraków, Universitas, 2004, 454 pp.
- Banasiak B., *(Aktywne) zapomnienie* [Active Oblivion]. Available at: http://nietzsche.ph-f.org/teksty/bb_zapomnienie.pdf [accessed: 21.05.2022.].
- Deleuze G., *Nietzsche i filozofia* [Nietzsche and Philosophy], Warszawa, Wydawnictwo Spacja i Pavo, 1993, 220 pp.
- Drwięga M., *Paula Ricoeura spotkania z psychoanalizą* [Paul Ricoeur's Encounter with Psychoanalysis], "Kwartalnik Filozoficzny", PAU, 2013, vol. XLI, no. 4, pp. 117-129.
- Dudek A., *Kategoria pamięci w nauczaniu Jana Pawła II* [The Category of Memory in the Teaching of John Paul II], [in:] *Dziedzictwo chrześcijańskiego Wschodu i Zachodu – między pamięcią a oczekiwaniem* [The Heritage of Christian East and West – Between Memory and Expectation], U. Cierniak, J. Grabowski (Eds.), Częstochowa, Instytut Filologii Obcych Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie, 2006, pp. 639-648.
- Hoffman E., *Lost in Translation*, London, Vintage Books, 1998, 280 pp.
- Jakubowski P., *Pułapki tożsamości. Między narracją a literaturą* [Identity Traps. Between Narration and Literature], Kraków, Universitas, 2016, 354 pp.
- Karwowska B., *Druga płeć na wygnaniu. Doświadczenie migracyjne w opowieści powojennych pisarek polskich* [The Other Sex in Exile. Migration Experience in the Stories of Post-war Polish Female Writers], Kraków, Universitas, 2013, 268 pp.
- Kudela-Świątek W., *Odpamiętanie. O historii mówionej na przykładzie narracji kazachstańskich Polaków o represjach na tle narodowościowym i religijnym* [De-remembering. On Oral History on the Example of the Narrative by Kazakh Poles Depicting the National and Religious Repressions], Kraków, Universitas, 2013, 376 pp.
- MacIntyre A., *Dziedzictwo cnoty. Studium z teorii moralności* [After Virtue. A Study in Moral Theory], trans. A. Chmielewski, Warszawa, Wydawnictwo PWN, 1996, 508 pp.
- Modi memorandi. Leksykon kultury pamięci* [Modi memorandi. Lexicon of the Culture of Memory], M. Saryusz-Wolska, R. Traba (Eds.), Warszawa, Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2014, 592 pp.

- Mostwin D., *Cień księdza Piotra* [Father Peter's Shadow], Warszawa, Instytut Wydawniczy PAX, 1985, 402 pp.
- Mostwin D., *Emigrant na pograniczu kultur. Dwa eseje o Polakach w Ameryce* [An emigrant Between the Cultures. Two Essays on Poles in America], pp. 2-3. Available at: <https://static.kulturaparyska.com/attachments/3d/00/acbe9b109d37c3c1282da94ae3a8d13aaba060b9.pdf>, [accessed: 20.05.2020].
- Mostwin D., *Ja za wodą, ty za wodą* [You and I on the Other Side of the Water], Lublin, Norbertinum, 2003, 289 pp.
- Mostwin D., *Krzyk niewyzwolony* [The Unreleased Scream], [in:] *Słyszę jak śpiewa Ameryka* [I Hear America Singing], Londyn, Polska Fundacja Kulturalna, 1998, pp. 261-264.
- Mostwin D., *The Transplanted Family: A Study of Social Adjustment of the Polish Immigrant Family to the United States After the Second World War*, PhD thesis, Columbia University, 1971. Published in 1981 by Ayer Co Pub.
- Mostwin D., *Trzecia wartość. Wykorzenie i tożsamość* [The Third Value. Uprootment and Identity], Lublin, Redakcja Wydawnictw KUL, 1995, 241 pp.
- Øverland O., *Visions of Home. Exiles and Immigrants*, [in:] *The Dispossessed. An Anatomy of Exile*, P.I. Rose (Ed.), Amherst; Boston, University of Massachusetts Press, 2005, pp. 7-26.
- Ricoeur P., *Pamięć, historia, zapomnienie* [Memory, History, Forgetting], trans. J. Margański, Kraków, Universitas, 2012, 689 pp.
- Rosner K., *Narracja jako struktura rozumienia* [Narrative as a Cognitive Structure], "Teksty Drugie" 1999, no. 3, pp. 7-15.
- Rozmarynowska K., *Pamięć jako wierność. Idea pamięci "fortunnej" w filozofii Paula Ricoeura* [Memory as Fidelity. The Idea of "Fortunate" Memory in the Philosophy of Paul Ricoeur], "Ethos. Kwartalnik Instytutu Jana Pawła II KUL" 2021, vol. 34, no. 3, p. 38. Available at: <https://czasopisma.kul.pl/index.php/ethos/article/view/13703>, [accessed: 06.05.2022].
- Stępień M., *Trzecia wartość. O twórczości Danuty Mostwin* [The Third Value. About Danuta Mostwin's Works], Kraków, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2000, 269 pp.
- Ubertowska A., *Pochwała zapomnienia (od Platona do Bernharda)* [In Praise of Oblivion (from Plato to Bernhard)], "Teksty Drugie" 2005, no. 4, pp. 133-139.
- Weinrich H., *Lethe, Kunst und Kritik des Vergessens* [Lethe: The Art and Critique of Forgetting], Munich, C.H. Beck, 2000, 316 pp.
- White H., *Przeszłość praktyczna* [The Practical Past], Kraków, Universitas, 2014, 320 pp.

